

شناسایی آسیب‌های فرهنگی کشور؛ یک مطالعه کیفی

کیومرث مولادوست

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته مدیریت امور فرهنگی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران.

امیرمسعود امیرمظاهری^۱

دانشیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران.

مصطفی اکبریان

استادیار گروه مردم‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۱

چکیده

فرهنگ به‌عنوان یکی از عناصر اصلی توسعه، نقش مهمی در توسعه همه‌جانبه یک کشور دارد، بنابراین برای رسیدن به جامعه‌ای آرمانی و توسعه یافته، فرهنگ حاکم در هر جامعه‌ای به توجه و مراقبت نیاز دارد. هدف از این پژوهش شناسایی آسیب‌های فرهنگی در کشور ایران و طبقه‌بندی آن‌ها است. از روش فراترکیب که یکی از انواع روش‌های فرامطالعه است، استفاده شد. در این مطالعه با ترکیب نتایج پژوهش‌های انجام شده در حوزه «آسیب‌شناسی فرهنگی» بررسی شده است. بدین‌منظور انجام صحیح در گام نخست به دنبال پاسخ این سؤال پژوهش مبنی بر شناسایی مولفه‌های آسیب‌های فرهنگی پرداخته شد و در گام‌های بعدی با جستجوی و دریافت مقالات مرتبط به دسته‌بندی و شناسایی مولفه اقدام شد. یافته‌های پژوهش نشان داد: تعداد ۱۴ مقاله کیفی در حوزه «آسیب‌شناسی فرهنگی» مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند و تعداد ۴۱ شاخص در ۷ مولفه در حوزه «آسیب‌شناسی فرهنگی» شناسایی شدند. مولفه‌ی «ابهام فرهنگی» با ۲۸/۸۲ درصد بیشترین فراوانی در حوزه «آسیب‌شناسی فرهنگی» را به خود اختصاص داد. مولفه‌های «تهاجم فرهنگی» ۲۱/۹۵ درصد، «تغییر باورهای فردی» ۱۷/۰۷ درصد، «فضای مجازی» و «فقر» هر کدام ۹/۷۴ درصد و همچنین «سستی نهاد خانواده» و «بی‌توجهی به فرهنگ ایرانی» هر کدام با ۷/۳۱ درصد فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. متصدیان فرهنگی کشور با تبیین موجودی فرهنگ ایران زمین، رشد و توسعه فرهنگی کشور را فراهم می‌کنند. دستگاه‌های فرهنگی باید شرایطی فراهم آورند که در بستری مناسب، همه توانایی‌های فرهنگی و هنری ایران هویدا شود. آشکارسازی قدرت فرهنگی ایران موجب توان چانه‌زنی و گفت‌وگو میان فرهنگ بین‌المللی نیز می‌شود.

واژه‌های کلیدی: آسیب‌شناسی فرهنگی، حکمرانی فرهنگی، نظام فرهنگی، سیاست‌های فرهنگی

^۱ نویسنده مسئول : a.amirmazaheri@gmail.com

مقدمه

ساحت فرهنگ چنان عزیز و گرانمایه است که باید با سرشت جان هر ملتی عجین شود و در قبال آسیب‌های وارد شده به آن، هوشیارانه و با تدبیر به دفاع برخاست؛ اما این همه در صورتی ممکن خواهد بود که پیش از هر حرکت و اقدامی، شناخت درستی از وضعیت آن در جامعه وجود داشته باشد. اگر مردم و مسئولان، شناسایی واقع‌بینانه‌ای از اوضاع فکری و زمینه‌های فرهنگی خویش نداشته باشند، هیچ‌گاه نمی‌توانند به درستی به ارائه راهکار مبادرت ورزند (خوشگفتار، ۱۳۹۸). امنیت فرهنگی برای آحاد جامعه از ضروری‌ترین موضوعات تلقی می‌شود. در سال‌های اخیر به مقوله فرهنگ بیش از گذشته توجه شده است و بسیاری از چالش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در جوامع، متأثر از مباحث فرهنگی هستند (قلی‌پور، ۱۳۹۹: ۱). جهانی شدن و تأثیر آن بر فرهنگ و هویت ملی کشورها و از جمله ایران یکی از مهمترین چالش‌ها در هر کشوری و از جمله ایران است. یکی از مسائل ایران، در سطح ملی و قومی، مسئله هویت و جهانی شدن است. جهانی شدن یک پدیده دو چهره است که توأمان فاصله‌زا و فاصله‌زدا، پیوندزا و پیوندزدا، هویت‌زا و هویت‌زدا است (بایوردی و کریمیان، ۱۳۹۳: ۹۸). مسائل فرهنگی ایران می‌توانند متنوع باشند. بنابراین، سیاستگذاری‌های فرهنگی نیز بسیار پیچیده، مهم و حساسیت‌زا است و سازمان‌ها و نهادهای فرهنگی متعددی متولی آن هستند. روند سیاستگذاری فرهنگی نیز با پیچیدگی‌ها و موانع مختلفی روبرو است. تحت تأثیر دیدگاه‌های مختلفی قرار دارد. این امر مسائل مختلفی را پیشروی تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران قرار می‌دهد. علاوه بر آن، حوزه‌ی فرهنگ به جزء پیچیدگی‌ها و حساسیت‌ها، حوزه‌های مختلفی از جمله سیاسی، روابط بین‌الملل، اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و غیره را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ بنابراین، سیاستگذاری در حوزه فرهنگ با حساسیت خاصی مواجهه است. به دنبال این حساسیت‌ها مسائل فرهنگی کشور نیز حائز اهمیت بوده و ارتباط تنگاتنگی با هم دارند.

تغییر ارزش‌ها در ایران، آرام و فراگیر است. عاملیت تغییر ارزش‌ها عمومیت پیدا کرده و از ساحت نسلی گذر کرده است؛ به طوری که ارزشی چون برابری جنسیتی در بدو امر در ایران نسلی بود، ولی در زمان حال عمومی شده است (آزادارمکی، ۱۳۹۶: ۱۴۴). تغییر در ارزش‌های فرهنگی یک جامعه و ملت

می‌تواند آسیب‌های جدی و جبران‌ناپذیری به انسجام جامعه وارد کند؛ بنابراین، باید آسیب‌ها و عوارض فرهنگی ایران شناخته شوند.

شناخت عارضه، قطعاً در درمان آن موثر است. بدون شناخت آسیب میزان آن نمی‌توان راه درمانی هم پیدا کرد؛ از این‌رو، صاحب‌نظران معتقدند اگر جامعه‌ای احساس کند در رویدادها و رویارویی‌های عظیم فرهنگی هزاره سوم، به هیچ مطالعه جدی و آسیب‌شناسی وضعیت فرهنگی خویش نیاز ندارد، دچار غروری کاذب شده است. مادامی که دولت و ملتی متوجه رفع نقایص کالبدی حریم فکری و فرهنگی خود نباشند، به آینده کاذب و خیالی دل‌خوش خواهند بود و خواسته یا ناخواسته در دام مشکلات و توطئه‌های برنامه‌ریزی‌شده گرفتار خواهند شد (خوشگفتار، ۱۳۹۸). فرهنگ هر کشوری آسیب‌پذیری بسیار زیادی در مواجهه با حاکمیت‌های ایدئولوژیک دارد. به‌خصوص زمانی که کشورهای دینی در مواجهه با کشورهای غربی باید در مقابل تهاجم فرهنگی نیز مقاومت کنند، این شدت برای آسیب‌پذیری بیشتر خواهد بود. آسیب‌هایی که به فرهنگ می‌رسد هم از سوی عوامل ناخواسته درونی و هم از سوی عوامل برنامه‌ریزی‌شده خارجی در قالب تهاجم فرهنگی غرب خواهد بود. دولت برای همه‌ی موارد پیش‌گفته باید برنامه و راه‌های مقابله داشته باشد.

هر کدام از جوامع انسانی بنا به شرایط و وضعیت خاص خویش با مسائلی مواجه‌اند که عمدتاً ریشه در ساختارها و عملکرد نهادها و نیز ارتباط آن‌ها با سایر جوامع دارد. بنابراین هر کدام از این جوامع بنا به وضعیت اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی خاص خویش با اشکالی از مسائل اجتماعی روبرو می‌شوند که نیازمند بررسی دقیق و علمی آن‌ها هستند (فیض‌اللهی و کمریگی، ۱۴۰۰: ۲۹۰).

از آن‌جا که فرهنگ هر ملت خمیرمایه حیات ادبی و سرچشمه تراوش دانش و ارکان بقای آن ملت به شمار می‌رود، شناخت چگونگی بروز آسیب‌ها و چالش‌های فرهنگی به‌منظور پیشگیری یا ارائه الگوی مناسب و به‌موقع، امری مهم و ضروری به نظر می‌رسد. در این راستا، غفلت و بی‌توجهی مدیریت فرهنگی، جامعه را چه‌بسا گرفتار بحران هویت فرهنگی می‌گرداند (صالحی‌امیری، ۱۳۹۲: ۶۴). تغییرات و تحولات پرشتاب فرهنگی در سال‌های اخیر به یکی از دغدغه‌های اصلی سیاستگذاران در ایران بدل شده است، از سوی دیگر شناخت دقیق روندهای تغییرات و درک تحولات فرهنگی مبتنی بر رصد

۸۴.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

دقیق و علمی وجود ندارد و اغلب بر دریافت‌ها و تصورات شخصی و سلیقه‌ای شکل گرفته است (دریس و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۶). آسیب‌شناسی فرهنگی گاه در چارچوب انحرافات اجتماعی و گاهی در فراسوی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. برخورد غرب با فرهنگ‌های بومی و عوارض رفتاری و نگرش ناشی از آن در اکثر کشورهای در حال توسعه از دیدگاه آسیب‌شناسی اجتماعی مورد بحث قرار گرفته است. در ایران تأثیرات زندگی ماشینی در جهت تضعیف روابط عاطفی مورد تأیید اکثر شهرنشینان ایران است (محسنی، ۱۳۸۶: ۳۸۳).

شناسایی آسیب‌های فرهنگی برای جلوگیری و پیشگیری از آن و برای برون رفت از آسیب‌ها و درمان صدمات وارده بسیار مهم و حائز اهمیت است. ناشناخته بودن امور آسیب‌زا، موجب تغییرات فرهنگی ناخواسته شده و این تغییرات ناگهانی، گاهاً شالوده و بنیاد یک دولت یا ملت را مورد هدف قرار می‌دهد.

شناخت آسیب‌های فرهنگی و تبدیل آن به موقعیت‌های بهینه‌ی فرهنگی و ارتقای نظام فرهنگی کشور، از دغدغه‌های اصلی اندیشمندان فرهنگی است، بنابراین تلاش برای ارائه الگویی مناسب برای کاهش آسیب‌های فرهنگی و همچنین توسعه و غنی‌بخشی به فرهنگ اصیل ایرانی همواره مورد نظر پژوهشگران، سیاست‌گذاران و مدیران فرهنگی است، که اهمیت این پژوهش در سایه‌ی این تفکر است.

عموماً آسیب‌شناسی کمک می‌کند تا موضوعاتی که از محدوده‌ی انتظار سیاست‌گذاران و ذینفعان خارج شده است را مورد واکاوی مجدد قرار دهند و میزان انحراف آن را بسنجند و در سیاست‌ها و نحوه‌ی اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها، بازنگری کنند. بدون آسیب‌شناسی، رسیدن به اهداف پیش‌بینی شده، امری غیرممکن و دشوار است. در روند این واکاوی به ناهنجارها، مسائل، موارد مبهم و دیده‌نشده پرداخته می‌شود؛ از این‌رو، پرداختن به آسیب‌های فرهنگی در حل مسائل پیش‌روی فرهنگ بسیار مهم و حائز اهمیت است. چیستی و چگونگی مسئله‌شناسی فرهنگی، ضرورت عملی دارد، زیرا به مدیران و پژوهشگران کمک می‌کند تا نسبت به نحوه شناسایی و کشف مسائل درک بهتری داشته باشند و در شروع کار، دچار سردرگمی نشوند (فاضلی، ۱۳۹۴: ۵). پژوهش حاضر سعی دارد؛ با ادغام یافته‌های

پژوهش‌های دیگران به واکاوی موضوع بپردازد و راهی جدید برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان حوزه‌ی فرهنگ نمایان کند.

پیشینه و تاریخ آسیب‌شناسی فرهنگی و بررسی‌های مختلف در حوزه فرهنگ، بسیار قدمت دارد. همواره صاحب‌نظران و اندیشمندان مسائل اجتماعی و فرهنگی به کاوش حوزه‌ی فرهنگ به‌خصوص به آسیب‌شناسی آن پرداخته‌اند. رهنمائی، (۱۳۷۸) معتقد است؛ تاکنون در زمینه فرهنگ و مسائل فرهنگی مباحث گوناگون و در خور توجهی مطرح بوده است، اما هیچ کدام مستقلاً به شناسایی، بررسی و ارزیابی آسیب‌های فرهنگی نپرداخته‌اند، هر چند این مباحث به هدف مبارزه با این قبیل آسیب‌ها رقم خورده‌اند. در میان این مباحث، موضوعاتی چون تهاجم فرهنگی، استحاله فرهنگی و انقلاب فرهنگی بی‌ارتباط با موضوع آسیب‌شناسی فرهنگی نیست، هر چند دقیقاً محتوی و متدلوژی واحدی را دنبال نمی‌کنند. چنانچه ارتباط منطقی این چهار مبحث مورد ارزیابی قرار داده شود، باید اذعان شود که تهاجم فرهنگی عامل ایجاد، نفوذ، و بروز آسیب‌های فرهنگی است، همچنان که استحاله فرهنگی ثمره بروز و شیوع این دسته از آسیب‌ها است، و انقلاب فرهنگی، در مقابل، راه حل مناسب و طرح کارآمد مبارزه با آسیب‌های فرهنگی را پیشنهاد می‌کند (رهنمائی، ۱۳۷۸). اگرچه نظریات رهنمایی مربوط به سال ۱۳۷۸ می‌باشد، اما واکاوی این موضوع نشان می‌دهد که هنوز به عنوان یک مساله قابل طرح است. حبیبی و همکاران، (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «مساله فرهنگی و مساله شناسی فرهنگی ایران (در دیدگاه نخبگان دانشگاهی و حوزوی داخلی)» بیان می‌کند؛ نفوذ فرهنگی، مدیریت ناکارآمد فرهنگ، رواج فرهنگ برهنگی، تزلزل نهاد خانواده و دروغ‌گویی، مهم‌ترین مسائل فرهنگی کشور در زمان حاضر می‌باشند. نتایج تحقیق مرادی جو، (۱۳۹۸) با عنوان آسیب‌شناسی فرهنگی انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری مدظله العالی، بیانگر آن است که ناآگاهی و غفلت از تهاجم فرهنگی، نبود پیش‌آینده‌نگری، عدم تمدن‌سازی فرهنگی و توقف در عرصه‌ی سیاسی و اجتماعی، تداخل وظایف و فعالیت‌های موازی نهادهای فرهنگی و به‌روز نبودن نهادهای فرهنگی و ...؛ از مهم‌ترین تهدیدها و آسیب‌های فراروی انقلاب اسلامی می‌باشند. صفایی، صفی‌اله (۱۳۹۸) در آسیب‌شناسی تهاجم فرهنگی در بین جوانان استان همدان بیان می‌کند؛ تهاجم فرهنگی اثر معناداری بر هر سه سطح خرد،

میانی و کلان فرهنگ داشته است. به علاوه، بیشترین تأثیر در سطح خرد بر گرایش به مد، در سطح میانی بر پابندی جوانان به اصول خانوادگی و در سطح کلان بر تغییر سبک زندگی بوده است. نتایج پژوهش رضایی بحرآباد و همکاران، (۱۳۹۸) با عنوان «فرآیند تغییرات فرهنگی ایرانیان» دریافتند؛ که تفاوت میان پرورش اجتماعی اولیه و ثانویه و ایجاد ناهماهنگی شناختی، تغییر منابع شناختی و دیگری‌های مهم زندگی فرد، منجر به تغییرات فرهنگی او در طول زمان می‌شوند. همچنین الگوهای تغییر در مردان عمدتاً متأثر از وقایع کلان سیاسی و اجتماعی و در مورد زنان مبتنی بر تجارب زیسته و احوالات شخصی است. قلی پور (۱۳۹۹)، بررسی آسیب‌شناسی فرهنگی را، راهی برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی می‌داند و بیان می‌کند؛ بسیاری از چالش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در جوامع، متأثر از مباحث فرهنگی هستند. موضوع امنیت فرهنگی در دنیای امروز برای فرهنگ ما امری بسیار ضروری است. امنیت فرهنگی موجب اعتماد آفرینی، امیدواری، شادابی و نشاط در جامعه می‌شود. در بررسی ادبیات تحقیق و پیشینه تحقیقات قبلی نشان می‌دهد که؛ موضوع آسیب‌های فرهنگی همواره مورد نظر سیاست‌گذاران فرهنگی است. این توجه بیش از آنکه مورد توجه پژوهشگران باشد، مورد نظر سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و طراحان مهندسی فرهنگی است. از این رو با عنوان آسیب فرهنگی کمتر پژوهش مستقلی می‌توان یافت. عموم تحقیقات انجام شده در مقوله سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و مهندسی فرهنگی و یا زیرمجموعه آسیب‌های اجتماعی قابل دیدن است.

این پژوهش بر اساس روش کار خود به آسیب‌های فرهنگی که مورد نظر حاکمیت و سیاست‌گذاران است، می‌پردازد. بدین منظور مقالات با کلید واژه‌های آسیب فرهنگی در پایگاه‌های مختلف استنادی جستجو شد و مقاله‌های مناسب انتخاب و ارزیابی شدند و در جدول شماره ۱ آمده‌اند.

«فرهنگ» دارای دو تعریف اصلی است: این واژه در گسترده‌ترین معنی، به فرآورده‌های تمدنی پیچیده و پیشرفته اشاره دارد و در چنین معنایی، به مقولاتی چون ادبیات، هنر، فلسفه، دانش و فن‌شناسی بازمی‌گردد. از طرف دیگر، تعریف فرهنگ از سوی مردم‌شناسان و دیگر کسانی که انسان را بررسی می‌کنند، به آفریده‌های اندیشه، عادت و اشیای مادی اشاره می‌کند (پایا، ۱۳۸۸: ۵۸). به تعبیر دیگر، «فرهنگ» نظامی سازمان‌یافته از رفتارها یا شیوه‌های عمومی زندگی گروه یا گروه‌هایی از مردم است

که عناصر فرهنگی از قبیل عادات، سنت‌ها، اعتقادات، ارزش‌ها و نظرگاه‌های مشترک انسان‌ها را با یکدیگر پیوند می‌دهد و هویت اجتماعی به وجود می‌آورد (خانی جزئی، ۱۳۸۸: ۳۵). فرهنگ کارکردهای مختلفی در جامعه بشری دارد. جامعه‌شناسان کارکردگرا وظایف مختلفی را برای فرهنگ قائل هستند. از نظر مالدینوفسکی و سایر کارکردگرایان، فرهنگ را دارای کارکرد ارضاء نیازهای انسان در زندگی اجتماعی و انطباق انسان با محیط اطرافش می‌دانند و معتقدند اجزاء مختلف فرهنگ، در ارتباط تنگاتنگ با یکدیگر و در جهت برآوردن این خواسته شرکت می‌جویند (صالحی امیری و عظیمی دولت آبادی، ۱۳۹۱: ۵۲). از طرف دیگر، مالدینوفسکی فرهنگ را «میراث اجتماعی» می‌داند. در تعریفی که وی از فرهنگ ارائه داده است، از آن به عنوان میراث اجتماعی که از گذشته به نسل آینده منتقل می‌شود و شامل مهارت‌ها، کارها، فرایندهای فنی، عادت‌ها و ارزش‌ها است، یاد می‌کند (معینی، ۱۳۷۴: ۹۸-۹۷).

کارکردگرایی براین باور است که پدیده‌های اجتماعی طبق بیان کارکردگرایی جدید، همه رویه‌ها و باورداشت‌های فرهنگی و اجتماعی الگومند و یا معیارین دارای کارکرد بوده و برای بهترین منظور به وجود آمده‌اند و می‌بایست از طریق کارکردهای آن‌ها بررسی شوند. به همین دلیل، کارکردگرایان علت وجود بعضی از الگوهای اجتماعی به ظاهر بی‌کارکرد را از طریق کارکردهای مخفی و پنهان آن‌ها توجیه می‌کنند (گولدنر، ۱۳۸۳: ۴۵۴). آسیب به معنای ناهمنوایی با هنجارها یا مجموعه‌ای از هنجارهای معین است (گیدنز، ۱۳۷۲) و آسیب فرهنگی^۱ عبارت است از بروز و ظهور عوامل ناسازگار در یک فرهنگ که منجر به بروز مسائل و مشکلات و ناهنجاری‌های رفتاری می‌شود (امین صارمی، ۱۳۸۰). در بیانی دیگر، آسیب فرهنگی به آفات و آسیب‌هایی اطلاق می‌شود که رنگ و لعاب فرهنگی دارند و بر عناصر تشکیل‌دهنده و سازنده عادات، رفتارها و کنش‌های اجتماعی اثر می‌گذارند (رحمت‌آبادی، ۱۳۸۵: ۲۹). آسیب‌شناسی (پاتولوژی) و آسیب‌زدایی یا آسیب‌ناپذیری (ایمنولوژی) واژه‌هایی هستند که از علم زیست‌شناسی به عاریت گرفته شده‌اند. آسیب‌شناسی یعنی شناسایی ناهنجاری‌ها در یک سیستم سالم و آسیب‌زدایی به معنای رفع ناهنجاری به وجود آمده و تضمین

¹ - Cultural Pathology

سلامت سیستم. با آسیب‌شناسی فرهنگی، ناهنجاری‌هایی که در نظام سالم فرهنگی به وجود می‌آید را شناسایی و قبل از اینکه کل نظام را مورد تهدید قرار دهد نسبت به آسیب‌زدایی برنامه‌ریزی شود (ابراهیمیان، ۱۳۹۱: ۱۳۸). فرهنگ به عنوان یک نظام فراگیر، بر نظام‌های سیاسی و اقتصادی و اداری تأثیر بسزایی دارد. همچنان که فرهنگ یک جامعه می‌تواند به بهبود اداره امور دولتی و توسعه یک کشور کمک کند، می‌تواند به عنوان مانعی جهت بهبود و توسعه عملکرد سازمان‌های دولتی نیز عمل کند (هارونا^۱، ۲۰۰۸).

کنش‌های فرهنگی مفسده، رفته‌رفته نهادینه شده، حکم آداب و سنن حاکم بر جامعه را پیدا می‌کند و به دنبال آن، به استحاله فرهنگی و سرانجام به شکل‌گیری فرهنگی جدید می‌انجامد که با فرهنگ اولیه و اصیل تفاوت بارز دارد (رهنمائی، ۱۳۷۸). شناخت آسیب‌ها در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای مهار و جلوگیری از آسیب‌های فرهنگی نقش مهم و اساسی ایفا می‌کند. بدون شناخت و تعریف درست و صحیح آسیب‌ها، نمی‌توان به راهکارهای مناسب و اصولی برای پیشگیری و یا مهار آن‌ها گام برداشت. آسیب‌شناسی فرهنگی رسالت بررسی آفات و آسیب‌های آن را بر عهده دارد و عناصر شکل‌دهنده و سازنده عادات، رفتارها و کنش‌های رایج افراد یک جامعه را تحت تأثیر خود قرار داده‌اند. آسیب‌هایی این چنین، صرف نظر از میزان تخریب و خسارتی که بر مسائل روئینایی فرهنگ یک ملت یا جامعه وارد می‌سازند، آن چنان در متن فرهنگ اصیل آن ملت یا جامعه رسوخ می‌کنند که از درون هسته مقاومت افراد را در برابر مفاسد و آسیب‌های فرهنگی تضعیف و آسیب‌پذیر می‌کنند (رهنمائی، ۱۳۷۸). آسیب‌ها، لایه‌های داخلی خانواده و جامعه را به سمت تغییرات ناخواسته و خلاف میل و عرف جامعه می‌برد.

تشخیص آسیب‌ها با توجه به ملاک‌ها و معیارهای فرهنگی و ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر جامعه صورت می‌پذیرد. این مهم امروزه از طریق رسانه‌ها و ابزارهای اطلاعاتی نظیر رایانه، ماهواره و دیجیتال کردن فناوری‌ها انجام می‌شود. آسیب‌های فرهنگی که به واسطه کژکارکردی وسایل ارتباط

---

¹ - Haruna

جمعی و ابزارهای پیام‌رسانی بروز می‌کند، از وسعت و سیطره، تنوع و تعدد ابزارهای فرهنگی و با گستره و عمق تخریبی بالایی برخوردار هستند (قلی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۱). بنابراین توجه به ابزار، شیوه و میزان تخریب فرهنگ یک جامعه باید مورد توجه سیاستگذاران و مدیران فرهنگی قرار گیرد. از آنجایی که، بحث در مورد عوامل و عناصر آسیب‌رسان فرهنگی و یا ساختارهای آسیب‌پذیر فرهنگ و همچنین عوامل مؤثر تهاجم فرهنگی و یا ریشه‌ها و عوامل زمینه‌ساز رسوخ فرهنگ وارداتی، در آسیب‌شناسی فرهنگی جای دارد (رهنمائی، ۱۳۷۸). ناشناخته‌بودن عوامل و شیوه‌های آسیب‌رسانی به فرهنگ یک ملت و کشور موجب نابودی و اضمحلال قدرت سیاسی و فرهنگی آن ملت را در پی دارد. بی‌توجهی به اسلوب‌ها و روش‌های مخاطره‌آمیز در فرهنگ یک ملت خود آسیبی بزرگ و عظیم به فرهنگ و پیشینه‌ی تاریخی ملت و داوم حاکمیتی یک کشور وارد می‌کند؛ از این‌رو، واکاوی عوامل و عناصر آسیب‌زا، شناخت نقاط ضعف و قوت ساختارهای فرهنگی و جستجو برای یافتن عوامل زمینه‌ساز رسوخ فرهنگ‌های بیگانه برای مهار و جلوگیری از آسیب‌های فرهنگی، الزامی است؛ بنابراین، این مطالعه سعی دارد تا بر ترکیب پژوهش‌ها و دیدگاه‌های اندیشمندان به شناخت دقیق از مولفه‌ها و شاخص‌های آسیب‌های فرهنگی دست یابد و آن‌ها را مجدداً واکاوی کند.

روش‌شناسی تحقیق

فرا ترکیب^۱؛ تحلیل کیفی یافته‌های تحقیقات گذشته است (بنچ و دی^۲، ۲۰۱۰)، فرا ترکیب نوعی مطالعه کیفی است که اطلاعات و یافته‌های استخراج شده از مطالعات کیفی دیگر با موضوع مرتبط و مشابه را بررسی می‌کند. در نتیجه، نمونه مورد نظر برای فرا ترکیب، از مطالعات کیفی منتخب و براساس ارتباط آن‌ها با سؤال پژوهش تشکیل می‌شود. فرا ترکیب، مرور یکپارچه ادبیات کیفی موضوع مورد نظر نیست. همچنین، تجزیه و تحلیل داده ثانویه و داده اصلی از مطالعات منتخب نیز نیست، بلکه تحلیل یافته‌های این مطالعه‌ها است (سهرابی و همکاران، ۱۳۹۰). فرا ترکیب با فراهم کردن یک نگرش نظام‌مند برای پژوهشگران از طریق ترکیب پژوهش‌های کیفی مختلف به کشف موضوع‌ها و استعاره‌های جدید

^۱ - Meta-Synthesis

^۲ - Bench & Day

۹۰.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

و اساسی می‌پردازد و با این روش، دانش جاری را ارتقاء داده و دید جامع و گسترده را نسبت به مسائل به وجود می‌آورد. فراترکیب مستلزم این است که پژوهشگر بازنگری دقیق و عمیقی انجام داده و یافته‌های کیفی مرتبط را ترکیب کند (زیمر^۱، ۲۰۰۶).

این تحقیق از نظر هدف از نوع تحقیقات بنیادی است. روش از نوع کیفی می‌باشد و از تکنیک فراترکیب سود برده می‌شود. پژوهش حاضر با هدف ترکیب نتایج پژوهش‌های انجام شده در حوزه‌ی آسیب‌شناسی فرهنگی با استفاده از فراترکیب مورد بررسی قرار داده است. انتخاب روش تحقیق بر مبنای استنتاج از نتایج پژوهش‌های دیگران در حوزه آسیب‌های فرهنگی و دستیابی به نتایج جدید و ارائه الگوی متناسب با فرهنگ و سیاست‌های فرهنگی حاکم بر ایران است. به‌منظور انجام صحیح پژوهش گام‌های منظم و منطبق با روش تحقیق برداشته شد.

گام نخست. ساخت چارچوب از کلیات پژوهش: بدین منظور پژوهش حاضر به دنبال پاسخ این سئوالات است:

۱- مولفه‌ی آسیب‌های فرهنگی کدامند؟

۲- الگوی آسیب‌های فرهنگی کشور چگونه است؟

گام دوم. جستجو و انتخاب پژوهش‌های مرتبط: جستجوی اولیه و ثانویه با کلید واژه‌ی «آسیب‌های فرهنگی»، طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ در پایگاه‌های مختلف اعم از سایت علوم انسانی، پایگاه مجلات تخصصی نور (Noormags)، مرکز اطلاعات علمی جهاددانشگاهی (SID)، پایگاه سیویلیکا (Civilica) و به خصوص در گوگل انجام شد.

گام سوم. انتخاب معیارهای پژوهش: انتخاب مقالات بر اساس کلید واژه‌های انتخابی و حذف مقالات غیرمرتبط انجام شد.

---

¹ - Zimmer

شناسایی آسیب‌های فرهنگی کشور؛ یک مطالعه کیفی ۹۱

گام چهارم. دسته‌بندی مقالات: در این مرحله مقالات دسته‌بندی و آمار توصیفی مقالات از حیث نویسندگان، جایگاه سازمانی نویسندگان، محل نشر مقالات و جایگاه علمی محل نشر بررسی و تهیه شد.

گام پنجم. بررسی یافته‌های مقالات مورد پژوهش: یافته‌های مقالات بر اساس چکیده، بخش نتایج و نتیجه‌گیری مقالات مورد ارزیابی قرار گرفتند و دسته‌بندی شدند.

گام ششم. کدگذاری یافته‌ها و گروه‌بندی آن‌ها: در این مرحله همه یافته در گروه‌های بزرگتر دسته‌بندی و مقوله‌بندی شدند.

گام هفتم. ترکیب‌بندی دو مولفه‌ی اصلی: یافته‌های کلیدواژه‌ی اصلی «آسیب‌های فرهنگی» با همدیگر ترکیب شدند.

یافته‌های تحقیق

الف- یافته‌های توصیفی

پژوهش حاضر مولفه‌ی «آسیب‌های فرهنگی» را بررسی نموده است. به منظور شناسایی آسیب‌های فرهنگی ۱۴ مقاله مرتبط شناسایی و مورد ارزیابی قرار گرفت. جداول ۱ تا ۴ بیانگر یافته‌های این بخش از پژوهش هستند.

جدول ۱: مقالات آسیب‌های فرهنگی مورد مطالعه

ردیف	سال	محقق	عنوان مقاله
(۱)	۱۳۹۱	قیومی و نادری نیا	نقش آینده پژوهی در کاهش آسیب‌های فرهنگی
(۲)	۱۳۹۱	روشندل اربطانی و صابر	ارتباط میان فرهنگ و فناوری اطلاعات و ارتباطات و آسیب‌های فرهنگی اینترنت
(۳)	۱۳۹۲	صالحی امیری و بهبهانی	آسیب‌های نظام فرهنگی در ایران
(۴)	۱۳۹۴	کهریزی	دنیاکرای، آسیبی فرهنگی؛ از منظر قرآن
(۵)	۱۳۹۴	کمریگی و رشیدی	مساله شناسی و اولویت‌بندی آسیب‌ها و مسائل فرهنگی مورد مطالعه: استان ایلام
(۶)	۱۳۹۵	تقی پور و ولایتی	آسیب‌شناسی فرهنگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی (موبایلی) در میان کارشناسان زن شاغل در شهرداری منطقه یک تهران
(۷)	۱۳۹۶	یاوری و صلواتیان،	شناسایی و طبقه‌بندی آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی ناشی از مصرف سریال‌های ماهواره‌ای با استفاده از روش فراترکیب
(۸)	۱۳۹۶	عسگری و همکاران	بررسی آسیب‌های فرهنگی با رویکرد پدافند غیرعامل
(۹)	۱۳۹۶	خوینینی و بخارایی	رابطه بین اعتقادات دینی و آسیب‌پذیری فرهنگی خانواده در شهر زنجان
(۱۰)	۱۳۹۷	شهشاهانی اصفهانی نژاد و حداد،	شناسایی و مدیریت آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی شهر تهران
(۱۱)	۱۳۹۸	مرادی جو	آسیب‌شناسی فرهنگی انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری مدظله العالی
(۱۲)	۱۳۹۸	محمدی کله سر	بررسی مقایسه‌ای نقش رسانه‌های جمعی- اجتماعی در آسیب‌های فرهنگی- اجتماعی
(۱۳)	۱۳۹۹	خزاعی و همکاران	آسیب‌شناسی فرهنگی مدیریت بحران‌های اجتماعی مطالعه موردی بیماری کرونا
(۱۴)	۱۴۰۰	حسینی	بررسی عوامل موثر بر آسیب‌های فرهنگی خانواده

۹۲.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

آنچه که برای انتخاب مقالات اشاره شده در جدول شماره ۱ مدنظر قرار گرفته، این است که در عنوان مقاله حتماً واژه‌های «آسیب‌های فرهنگی» آمده باشد. از این رو فقط ۱۴ مقاله مرتبط با هدف محقق به دست آمد.

مقالات مربوط به آسیب‌های فرهنگی بر اساس محل نشر و جایگاه علمی محل انتشار مورد بررسی قرار گرفتند و در جدول ۳ بیان شده است.

جدول ۳: مقالات بر اساس محل نشر و جایگاه علمی محل انتشار

نوع محل انتشار			درجه علمی		
درصد فراوانی	فراوانی	محل انتشار	درصد فراوانی	فراوانی	درجه علمی
۸۵/۷	۱۲	فصلنامه	۲۸/۵	۴	علمی-پژوهشی
۱۴/۳	۲	همایش	۲۸/۵	۴	علمی
			۲۸/۵	۴	علمی-تخصصی
			۱۴/۳	۲	همایش ملی
۱۰۰	۱۴	جمع کل	۱۰۰	۱۴	جمع کل

مطابق جدول ۳، تعداد ۱۲ مقاله در فصلنامه چاپ شده‌اند و ۲۸/۵ درصد آن‌ها مقالات علمی (علمی-پژوهشی) هستند. مقالات مربوط به آسیب‌های فرهنگی بر اساس جایگاه علمی و وابستگی سازمانی نویسندگان بررسی شده‌اند و اطلاعات مربوطه در جدول شماره ۴ بیان شده است.

رتال جامع علوم انسانی

جدول ۴: مقالات بر اساس جایگاه علمی و وابستگی سازمانی نویسندگان مربوط به آسیب‌های فرهنگی

وابستگی نویسندگان			درجه علمی نویسندگان		
درصد فراوانی	فراوانی	نام سازمان/دانشگاه	درصد فراوانی	فراوانی	درجه علمی
۷/۴	۲	دانشگاه تهران	۳/۷	۱	پژوهشگر
۳۷/۰۸	۱۰	دانشگاه آزاد اسلامی	۱۴/۸	۴	عضو هیات علمی
۳/۷	۱	دانشگاه پیام نور	۳/۷	۱	دانشیار
۳/۷	۱	دانشگاه صداوسیما	۱۴/۸	۴	استادیار
۷/۴	۲	دانشگاه عالی دفاع ملی	۱۱/۱۱	۳	دکترای
۳/۷	۱	دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)	۳/۷	۱	دانشجوی دکتری
۳/۷	۱	دانشگاه علوم پزشکی بیرجند	۲۹/۶۸	۸	کارشناسی ارشد
۳/۷	۱	پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی	۱۱/۱۱	۳	دانشجوی کارشناسی ارشد
۳/۷	۱	پژوهشکده سیاست‌پژوهی و مطالعات راهبردی حکمت	۳/۷	۱	کارشناس
۱۱/۱۱	۳	ادارات کل آموزش و پرورش	۳/۷	۱	نامشخص
۳/۷	۱	اداره کل تبلیغات اسلامی			
۱۱/۱۱	۳	نامشخص			
٪۱۰۰	۲۷	جمع	٪۱۰۰	۲۷	جمع کل

جدول ۴ حاکی از آن است که ۲۹/۶۸ درصد از نویسندگان دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد بوده‌اند و با درصد فراوانی ۳۷/۰۸ درصد بیشترین وابستگی سازمانی متعلق به دانشگاه آزاد اسلامی است.

ب- یافته‌های استنباطی پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی بر اساس یافته‌های پژوهش‌های مورد مطالعه تعداد ۴۱ شاخص در مرحله اول کدگذاری بدست آمد و این شاخص‌ها در ۷ مولفه دسته‌بندی شد. اطلاعات دسته‌بندی شده در جدول شماره ۹ آمده است.

۹۴.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

جدول ۹: مولفه‌های آسیب‌شناسی فرهنگی

درصد فراوانی	فراوانی	مولفه‌ها	شاخص‌ها
۲۸/۸۲	۱۱	ابهام فرهنگی	گست‌های فرهنگی (گست جنسی، سنی، مهاجرتی و طبقاتی و غیره)
			گسیختگی فرهنگی
			گسیختگی فرهنگی
			پیچیدگی در تعریف متغیرها و شاخص‌های مربوط به مقوله فرهنگی
			عدم تمدن‌سازی فرهنگی و توقف در عرصه سیاسی و اجتماعی
			تداخل وظایف و فعالیت‌های موازی نهادهای فرهنگی
			به روز نبودن نهادهای فرهنگی
			فاصله قدرت و تعارض فرهنگی دولت و ملت
			موانع فرهنگی و طبقاتی
			فقر فرهنگی
			خود کم‌بینی فرهنگی
۹/۷۴	۴	فضای مجازی	تأثیر اینترنت بر تغییر روند سستی ارزش‌های دینی
			اعتیاد الکترونیکی
			تأثیرات منفی فضای مجازی
۲۱/۹۵	۹	تهاجم فرهنگی	استفاده از ماهواره و فضای عمومی خانواده
			تضعیف فرهنگ اسلامی - ایرانی
			دوری از غنای فرهنگ اصیل اسلامی
			دنیاگرایی
			از خود بیگانگی
			گرایش به فرهنگ غرب
			تأثیرپذیری از فرهنگ غربی
			افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی
الگوهای فرهنگی غلط گرفته از غرب‌گرایی			
ناآگاهی و غفلت از تهاجم فرهنگی			
۷/۳۱	۳	بی‌توجهی به فرهنگ ایرانی	نبود کانون فکری بومی
			تضعیف هویت بومی
			فقدان دکترین و استراتژی‌های فرهنگی متناسب با مقتضیات کنونی کشور
۹/۷۴	۴	فقر	بی‌کاری
			پایین بودن فرهنگ کار و تلاش در جامعه
			کاهش میل درونی برای کسب موفقیت
			کاهش کار گروهی

شناسایی آسیب‌های فرهنگی کشور؛ یک مطالعه کیفی ۹۵

۷/۳۱	۳	سستی نهاد خانواده	کاهش روابط خانوادگی
			تضعیف نهاد خانواده
			نظارت و کنترل خانواده
۱۷/۰۷	۷	تغییر باورهای فردی	آسیب‌های روانی
			انحرافات اخلاقی
			بی‌اعتمادی
			بی‌اعتمادی
			از خودبیگانگی
			نبود بینش آینده نگری
کاهش احساس مسئولیت اجتماعی			

بر اساس جدول ۹ تعداد ۴۱ شاخص بدست آمد که در دسته‌بندی برای شناسایی مولفه‌های آسیب‌های فرهنگی ۷ مقوله قرار گرفت. این مقوله‌ها در جدول شماره ۱۰ آمده است.

جدول ۱۰: مولفه‌های آسیب‌های فرهنگی

مولفه‌ها	فراوانی	درصد فراوانی
ابهام فرهنگی	۱۱	۲۸/۸۲
تهاجم فرهنگی	۹	۲۱/۹۵
تغییر باورهای فردی	۷	۱۷/۰۷
فضای مجازی	۴	۹/۷۴
فقر	۴	۹/۷۴
سستی نهاد خانواده	۳	۷/۳۱
بی‌توجهی به فرهنگ ایرانی	۳	۷/۳۱

جدول شماره ۱۰ حاکی از آن است که بیشترین فراوانی در مولفه‌های آسیب‌های فرهنگی، ابهام فرهنگی است. مبهم بودن مباحث فرهنگی کشور و به‌خصوص کارگزاران فرهنگی موجب بروز آسیب‌های جدی در حوزه فرهنگ کشور می‌شود.

۹۶... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

مدل نهایی آسیب‌های فرهنگی در کشور ایران

دیاگرام ۱: مدل نهایی آسیب‌های فرهنگی در کشور ایران

بحث و نتیجه‌گیری

آسیب‌شناسی فرهنگی، چه از منظر معیارها و موازین دینی و هم بر اساس معیارها و موازین انسانی مورد قبول صاحبان اندیشه نیز رفتاری خاص یک مفسده و آفت تلقی می‌شود. جامعه‌ای که به آسیب فرهنگی بی‌توجه است و آنرا یک بیماری نمی‌شناسد و احیاناً به اشتباه در ترویج و التزام به آن آسیب‌ها نیز همت می‌گمارد، درصدد درمان آن بر نمی‌آید (رهنمائی، ۱۳۷۸). با وجود اینکه سال‌ها از

آغاز سیاستگذاری فرهنگی در ایران می‌گذرد، و به‌رغم شکل‌گیری گفت‌وگوهای آموزش‌محور، مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، و مهندسی فرهنگی در فرایند سیاستگذاری فرهنگی، در مقام عمل، در ایران با پراکندگی تصمیم‌گیری‌ها و تنوع مرجعیت‌ها روبه‌رو هستیم که برون‌داد آن‌ها، در بسیاری از موارد، تعارض و تناقض متقابل میان اقدامات نهادها و مجموعه‌های فرهنگی درون نظام بوده است (رمضانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۹).

در مقوله فرهنگ، رفتار حکومت باید دلسوزانه و مثل رفتار باغبان باشد. باغبان به هنگام نهال می‌کارد، به هنگام هرس، آبیاری و غیره را انجام می‌دهد، بنابراین، باید فضای فرهنگی کشور نیز باغبانی شود، یعنی مسئولانه و با دقت این مقوله را دنبال کرد (ابراهیمیان، ۱۳۹۱: ۱۴۴). در جهان امروز، به خاطر بی‌توجهی به عنصر فرهنگ، عنصر اجتماع و هویت فرهنگی و اجتماعی، باید تبعیض‌های مثبتی را برای برنامه‌ریزی فرهنگی و اجتماعی داشت تا جامعه از این بی‌تعدالی که به‌واسطه توسعه مادی ایجاد شده، بیرون بیاید. در عین حال باید نگران این مسئله بود که هر نوع مداخله جدید ولو با اهداف آرمانی و ایدئولوژی اگر با جامعه و سوابق فرهنگی، تاریخی و مذهبی و ملی تناسب نداشته باشد، منجر به بی‌تعدالی در جامعه می‌شود (نیک‌خواه قمصری و منصوریان راوندی، ۱۳۹۳: ۱۷۰۴).

پژوهش حاضر تعداد ۱۴ مقاله کیفی در حوزه «آسیب‌شناسی فرهنگی» مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. این بررسی تعداد ۴۱ شاخص در ۷ مولفه در حوزه «آسیب‌شناسی فرهنگی» شناسایی شدند. در بخش نخست که حوزه «آسیب‌شناسی فرهنگی» مورد تحلیل قرار گرفت یافته‌ها نشان داد: مولفه‌ی «ابهام فرهنگی» با ۲۸/۸۲ درصد بیشترین فراوانی در حوزه «آسیب‌شناسی فرهنگی» را به خود اختصاص داد. مولفه‌های «تهاجم فرهنگی» ۲۱/۹۵ درصد، «تغییر باورهای فردی» ۱۷/۰۷ درصد، «فضای مجازی» و «فقر» هر کدام ۹/۷۴ درصد و همچنین «سستی نهاد خانواده» و «بی‌توجهی به فرهنگ ایرانی» هر کدام با ۷/۳۱ درصد فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

مولفه‌های آسیب‌های فرهنگی شناخته‌شده در این پژوهش شامل؛ ابهام فرهنگی، تهاجم فرهنگی، تغییر باورهای فردی، فضای مجازی، فقر، سستی نهاد خانواده و بی‌توجهی به فرهنگ ایرانی است.

ابهام در سیاست‌های فرهنگی، روش اجرا و نظارت، برخوردهای دوگانه و مبهم در فرهنگ و نوع هزینه‌کردهای فرهنگی، بخشی‌گزینی و حمایت از آن از جمله موارد مبهم در فرهنگ است. هر چه ابهام در سیاستگذاری پررنگتر باشد، شدت بحث و جدل درباره آن نیز بیشتر خواهد بود (دریس و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۴). یکی از پیامدهای کلیدی ابهام در سیاستگذاری فرهنگی این است که زمینه را برای شکل‌گیری مجادلات درونی بین موافقان رویکردهای گوناگون مواجهه با یک مسأله فرهنگی ایجاد می‌کند؛ مجادلاتی که همسو با تشدید میزان عدم اطمینان در سیاستگذاری و اولویت‌بندی اهداف و منابع - که خود بخشی از ذات درونی این حوزه هستند - رنگ و بوی جدی‌تر به خود می‌گیرد (گری^۱، ۲۰۰۹). هجده فرهنگ یکی از خطرناکترین و دشوارترین نوع حمله است، که دفاع در برابر آن به سیاست‌های خرد و کلان نیاز دارد. آموزش عنصر مهمی در مقوله تهاجم فرهنگی بوده و ابهام‌زدایی در مدیریت فرهنگی کشور و رفتاری بدور از دوگانگی بین ارزش‌های مذهبی و ملی سد مهمی در برابر تهاجم فرهنگی است. بر اساس یافته‌های دولتی و ضامنی (۱۳۹۵) بُعد فرهنگی تاریخی هویت ملی پیش‌بینی‌کننده‌ی قوی‌تری نسبت به بُعد سیاسی هویت ملی در پاسخ به تهاجم فرهنگی است.

بر اساس یافته‌های پژوهش تغییر باورهای فردی یکی از مولفه‌های به‌دست آمده است. بر مبنای یافته‌های محمدی و رستگارخالد (۱۳۹۴)، دگرگونی‌های فرهنگی طی چند دهه اخیر، در میان سایر تغییرات، بیشتر از همه خودنمایی می‌کنند: رشد فردگرایی، تغییرات مذهبی، رشد سکولاریسم و دگرگونی در ارزش‌های خانوادگی، در زمره مهم‌ترین تحولاتی قرار دارند که می‌توان ارتباط آن‌ها را با باروری و نهاد خانواده مرتبط دانست.

وقایع و تحولات کلان سیاسی و اجتماعی چند دهه اخیر، زمینه مهمی در فرایند تغییرات افراد شده است. این تغییرات، به دنبال ایجاد دوگانگی میان پرورش اجتماعی اولیه و ثانویه و بروز ناهماهنگی شناختی بین برخی از ارزش‌های فرد و نیز ارزش‌ها و واقعیت زیسته او صورت گرفته است. جهت این

---

¹ - Gray

تغییرات عمدتاً از سمت ارزش‌ها و نگرش‌های سنتی و مذهبی به سوی مدرن و عرفی است. اگرچه این تغییرات، تام نیست و پس از تغییرات نیز می‌توان ردپای برخی از ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای پیشین را در آنان مشاهده کرد (رضایی بحرآباد و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۶). نگرش‌ها و باورهای شخصی افراد پیوستگی دایمی با نگرش‌ها و باورهای فرهنگی داشته و شاید در یک حالت حداکثری می‌توان فرض کرد که باورهای شخصی بدون باورهای فرهنگی نمی‌توانند مدت زیادی دوام و قوام پیدا کنند (فراهانی، ۱۳۹۹: ۱). تغییرات باورهای فردی در اثر پدیده‌های اجتماعی نظیر شیوع بیماری کووید ۱۹ نیز تشدید شده است. نتایج یافته‌های پژوهش فراهانی (۱۳۹۹) حاکی از آن است که شیوع ویروس کووید ۱۹ جامعه انسانی و تمامی سیستم‌های حکومتی و تمامی نظام‌های سلامت را تحت تأثیر قرار داد و بیشترین تأثیر و خسارت را بر اقشار و سن‌های مختلف و از جمله بر کهنسال کودکان و زنان جامعه و همچنین نژاد، قومیت و فرهنگ را داشته است. بنابراین دوام و قوام فرهنگ یک ملت و کشور باید به گونه‌ای مستحکم مدیریت و حراست شود تا با پدیده‌های مختلف به بحران نرسد و آسیب جدید نبیند. حوزه فرهنگ که نظام‌هایی از عقاید و رفتارها را شامل می‌شود، با ظهور تکنولوژی جدید دستخوش دگرگونی‌های بنیادین می‌شود (وکیل‌ها، ۱۳۹۲: ۶۳). از این‌رو، مولفه فضای مجازی یکی از حوزه‌های شناخته شده این پژوهش می‌باشد. نتایج پژوهش سرمدی و همکاران (۱۳۹۸) ضمن تأیید تأثیر فضای مجازی بر هویت فرهنگی و اجتماعی بر رابطه متقابل هویت فرهنگی با هویت اجتماعی و اهمیت ارزش‌ها برای حفاظت از حریم شخصی و بنیان خانواده تأکید دارد. بر اساس یافته‌های پژوهش سستی نهاد خانواده یکی از مولفه‌های مورد توجه است. یافته‌های یزدانی و دوستی، (۱۳۹۴) نیز حاکی از سست شدن سازه خانواده به عنوان یک نهاد ارزشمند است. رحیمی و طاهری دهنوی (۱۳۹۵) نیز تهاجم فرهنگی را یکی از عوامل سستی نهاد خانواده می‌داند. از سوی دیگر، یافته‌های حسنی (۱۴۰۰) آسیب‌های فرهنگی همچون موانع فرهنگی و طبقاتی، الگوهای فرهنگی غلط برگرفته از غرب‌گرایی، فقر فرهنگی، خود کم‌بینی فرهنگی و دوری از غنای فرهنگ اصیل اسلامی است.

فقر به دلیل قدمتی که دارد، در فرهنگ جوامع مختلف نفوذ کرده و فرهنگ فقر را برای فقرا ایجاد کرده است (همزه‌ای و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۱۱). بر اساس این دیدگاه فقرا و محرومین از الگوهای

رفتاری و ارزشی خاصی پیروی می‌کنند که با الگوهای موجود در جامعه و فرهنگ غالب متفاوت است. این الگوها و ارزش‌ها به مرور از نسلی به نسلی منتقل شده و به شکل‌گیری یک «خرده فرهنگ» منجر می‌گردد. خصلت‌ها و ویژگی‌های این خرده فرهنگ به گونه‌ای است که سبب می‌شود افراد وابسته به این خرده فرهنگ، شرایط خاصی را داشته باشند که با طبقه و شرایط اقتصادی آن‌ها در ارتباط است (اسفندیاری، ۱۳۸۲: ۴۷). از سوی دیگر، یافته‌های همزه‌ای و همکاران (۱۳۹۱) مشخصه‌های فرهنگ فقر را در بی‌توجهی به خود و خانواده، بدبینی و ناامیدی، تقدیرگرایی، مورثی بودن فقر، انزوای شدید اجتماعی، انزوای فضایی و مکانی، وضعیت اقتصادی بسیار بد و نداشتن مشارکت اجتماعی بیان کرده است.

مسائل فرهنگی ایران معاصر دستخوش تحولات جهانی است. برای نگهداشت این فرهنگ و جلوگیری از آسیب‌های فرهنگی لازم است به همه جوانب آن نگاه عدالت‌محوری صورت گیرد. بدون توجه به داشته‌های تاریخی این فرهنگ چند هزار ساله را امکان‌ناپذیر و پایدار نیست. در کنار نگاه خاص ایدئولوژی و دینی به فرهنگ به مظاهر و تمدن پیشین ایران زمین و به خصوص برقراری رابطه با ایران فرهنگی و گستره فرهنگی ایران قدیم به منظور دوستی و صلح و هم به لحاظ استفاده از قدرت فرهنگی برای غلبه با فرهنگ بیگانه باید توجه وافر داشت.

نتایج یافته‌های این پژوهش موید آن است که باید به همه ابعاد فرهنگ توجه شود. فرهنگ ایرانی - اسلامی از گستردگی زیادی برخوردار بوده و لازم است به‌طور جامع و کامل در سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و اختصاص منابع مالی مورد توجه قرار گیرد. گستره فرهنگی ایران وسیع بوده و توانایی درمان آسیب‌های خود را دارد و چنانچه به همه‌ی ابعاد و شئون آن توجه و دقت شود و مدیریت یکپارچه در مقابل بی‌متولی بودن فرهنگ و تعدد سازمان‌ها و نهادهای فرهنگی صورت گیرد در از بین بردن آسیب‌های فرهنگی یافت شده نظیر «تهاجم فرهنگی»، «تغییر باورهای فردی»، «فضای مجازی» و غیره کاملاً توانمند است و می‌تواند خود را ترمیم و درمان کند. کارگزاران حوزه فرهنگ باید بر ضرورت برنامه‌ریزی فرهنگی و سیاستگذاری مدبرانه، دلسوزانه و بلندمدت در حوزه فرهنگ، تاکید ویژه‌ای داشته باشند و بر این اعتقاد باشند که مهندسی فرهنگی، بهترین راه مقابله با جنگ نرم است و با

این نگاه و تاکید، به دنبال تدوین و ترسیم نقشه مهندسی و راهبردهای فرهنگی در سطوح عالی و کلان کشور باشند تا این موضوع که کار زیربنایی در حوزه فرهنگ که یکی از امور مهم و اساسی است، تحقق یابد (نیک خواه قمصری و منصوریان راوندی، ۱۳۹۳: ۱۷۰۴). موجودی فرهنگ ایران زمین را باید شناخت و همه‌ی حوزه‌های آن را تقویت و توجه نمود. نمی‌توان به بخشی از فرهنگ توجه داشت و بخشی دیگر را فراموش کرد. آسیب فرهنگی در حوزه‌هایی بیشتر نمایان می‌شود که مورد بی‌مهری و کم‌توجهی قرار گرفته‌اند و برنامه و سیاستی برای آن بخش‌ها وجود نداشته است.

فرهنگ غنی ایران زمین، گستره‌ی وسیعی از مولفه‌های فرهنگی نظیر؛ دین و مذهب، اسطوره‌ها و آیین‌های ملی و مذهبی، زبان و ادبیات فارسی، پیشینه و تاریخ ایران و غیره را شامل می‌شود؛ از این‌رو، باید از همه‌ی توانمندی‌های فرهنگ بهره گرفته شود و بخشی‌نگری در فرهنگ آسیب‌زا و مخرب است.

سیاست‌گذاری جامع در فرهنگ و توجه به همه‌ی بخش‌های آن موجب توسعه فرهنگ یک جامعه می‌شود. ابهام‌زدایی فرهنگی، مقابله با تهاجم فرهنگی، جلوگیری از تغییر باورهای فردی، استفاده بهینه از فضای مجازی، مبارزه با فقر، تقویت نهاد خانواده و توجه جدی به فرهنگ ایرانی باید در برنامه‌ها و سیاست‌های فرهنگی لحاظ شود. بی‌توجهی به فرهنگ می‌تواند حوزه‌های دیگر را با مخاطره جدی روبه‌رو سازد. از سوی دیگر فرهنگ یک کشور منحصر به بخشی از آن نمی‌شود، بلکه همه‌ی شئون را دربر می‌گیرد؛ بنابراین عناصر فرهنگی ایران باید به‌طور مرتب مورد توجه قرار گیرند و مورد احترام حکمرانان باشد.

ایران با داشتن هویت فرهنگی و عناصر فرهنگی چند هزار ساله توان مقاومت بالایی برای مقابله با نفوذ و تهاجم را دارد؛ اما باید در مسیر مقابله با نفوذ و تهاجم از توانمندی‌های فرهنگ ملی سود برده شود. همگرایی فرهنگی لازم، شکل بگیرد. از همه‌ی سرمایه‌های فرهنگی ایران در توسعه فرهنگ ایرانی سود برده شود. سرمایه‌های فرهنگی ایران اعم از آیین‌ها، شخصیت‌های تاریخی، ادبی، و اماکن تاریخی در بهبود جایگاه ایران در مجامع بین‌المللی و منطقه‌ای نقش ارزنده‌ای ایفا می‌کند؛ بنابراین باید سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مناسب در ایجاد ارتباطات فرهنگی در منطقه صورت گیرد. راهکارهای

مختلفی برای مقابله با آسیب‌های فرهنگی وجود دارد. از جمله می‌توان به برخی از موارد زیر اشاره کرد:

اتخاذ سیاست‌های روش و روش‌های بدون ابهام در حوزه فرهنگ؛ استفاده از همه حوزه‌های فرهنگ ایرانی به جای بخشی‌نگری و تعصب‌انگاری به بخش خاصی از فرهنگ؛ توسعه و استفاده از انجمن‌های فرهنگی به جای تاکید به بخش‌های فرهنگی دولتی؛ حضور مستمر آحاد مردم در اجرای آیین‌ها و مراسم‌های فرهنگی ایرانی و دوری از تبعیض در اجرای مراسم‌ها؛ ایجاد روابط عمیق با کشورهایی که اشتراکات فرهنگی؛ توجه به نیازهای فرهنگی خانواده‌ها با توجه به تغییرات شدید و سریع جامعه جهانی؛ استفاده از فضای مجازی به عنوان یک فرصت به جای تبلیغات عمیق بر چالش‌های آن فضا؛ استفاده از توانایی منابع انسانی توانمند و کاربرد در حوزه‌ی فرهنگ.

منابع

- آزادارمکی، تقی (۱۳۹۶). نظریه تغییرات فرهنگی در ایران، تهران: اطلاعات.
- ابراهیمیان، سیدحسین. (۱۳۹۱). بازخوانی مفهوم مهندسی فرهنگی و آسیب‌شناسی فرهنگی در نظام آموزش عالی، نشریه مطالعات قدرت نرم، ۲(۵): ۱۵۰-۱۲۱. http://www.spba.ir/article_41448.html
- اسفندیاری، اسماعیل. (۱۳۸۲). فقر و انحرافات اجتماعی، مطالعات راهبردی زنان، ۱۳۸۲(۲۱): ۷۵-۴۷.
- امین صارمی، نوذر. (۱۳۸۰). انحرافات اجتماعی و خرده‌فرهنگ‌های معارض، چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه علوم نظامی.
- بایوردی، اسماعیل. کریمیان، علیرضا (۱۳۹۳). جهانی شدن فرهنگ و تاثیر آن بر هویت ملی ایران، نشریه مطالعات روابط بین الملل (پژوهشنامه روابط بین الملل)، دوره ۷، شماره ۲۸، صص ۱۰۱-۷۷. https://prb.ctb.iau.ir/article_511100.html
- پایا، علی. (۱۳۸۸). فناوری‌های اطلاعات و فرهنگ. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- تاجدوزیان، حمید. (۱۳۹۱). بررسی نقش جغرافیای فرهنگی در تکوین ساختار ژئوپلیتیکی حاکم بر روابط جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا با رویکرد سازه‌انگاری، رساله دکتری، دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران.
- تقی پور، فائزه. ولایتی، ساره. (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی فرهنگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی (موبایلی) در میان کارشناسان زن شاغل در شهرداری منطقه یک تهران، مدیریت فرهنگی، ۱۳۹۵(۳۱): ۱۰۲-۸۳. https://jcm.srbiau.ac.ir/article_10621.html

شناسایی آسیب‌های فرهنگی کشور؛ یک مطالعه کیفی ۱۰۳

حبیبی، یداله. عیوضی، یاور. معظمی گودرزی، ابراهیم (۱۳۹۶). مساله فرهنگی و مساله شناسی فرهنگی ایران (در دیدگاه نخبگان دانشگاهی و حوزوی داخلی)، نشریه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، دوره ۷، شماره ۴، صص ۵۵۰-۵۲۵.

https://ciu.nahad.ir/article_999.html

حسینی، سعداله. (۱۴۰۰). بررسی عوامل موثر بر آسیب‌های فرهنگی خانواده، فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناختی، ۱۵(۱):

http://soc.journals.iau-garmsar.ac.ir/article_682322.html. ۲۰۲-۱۸۳

خانی جزئی، جمال. (۱۳۸۸). تأثیر متقابل فرهنگ فناوری. تهران: پازنگ خودرو.

خزاعی، علی. یقینی، محمود. خزاعی، مریم. (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی فرهنگی مدیریت بحران‌های اجتماعی مطالعه موردی بیماری کرونا، فصلنامه مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی، ۱۰(۴۱): ۱۷۲-۱۴۵.

https://smsnds.sndu.ac.ir/article_1546.html

خوش‌گفتار، اعظم. (۱۳۹۸). زنگ خطر: نگاهی به آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی فضای مجازی، تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.

خویینی، جمشید. بخارایی، احمد. (۱۳۹۶). رابطه بین اعتقادات دینی و آسیب‌پذیری فرهنگی خانواده در شهر زنجان، پژوهش‌های جامعه‌شناختی، ۱۱(۱): ۸۳-۶۵.

http://soc.journals.iau-garmsar.ac.ir/article_536405.html

دریس، پویا. نصراصفهان‌ی، آرش. روزخوش، محمد (۱۳۹۸). تحلیلی از بافت انضمامی سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران؛ پژوهشی درباره عدم شفافیت و ابهام در سیاست‌گذاری فرهنگی ایران، مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال پانزدهم،

شماره ۵۶، صص ۶۹-۴۵. http://www.jcsc.ir/article_33333.html

دولتی، حسن. ضامنی، فرشیده. (۱۳۹۵). تبیین رابطه هویت ملی و پاسخگویی به تهاجم فرهنگی دشمن، نشریه مطالعات ملی،

۱۷(۶۸): ۱۸-۳. http://rjnsq.sinaweb.net/article_33333.html

رحمت‌آبادی، اعظم. (۱۳۸۵). مطهری و آسیب‌شناسی فرهنگی. بازبایی‌شده از سایت حوزه. <https://hawzah.net>

رضایی بحرآباد، حسن. مجدی، علی اکبر. صدرنوبی، راهپور. بهروان، حسین (۱۳۹۸). فرآیند تغییرات فرهنگی ایرانیان (تحلیل روایت تغییرات چند فرد ایرانی در چند دهه اخیر)، مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال پانزدهم، شماره

۵۷، صص ۵۰-۱۱. http://www.jcsc.ir/article_38263.html

رحیمی، مرتضی. طاهری دهنوی، علی. (۱۳۹۵). عوامل استحکام نهاد خانواده و سست شدن آن، همایش آموزه‌های

اسلامی، انسان معاصر و نظام خانواده، ساری: موسسه پیامبر اعظم (ص). <https://civilica.com/doc/714292/>

رمضانی، مهدی. پرتوی، اصغر. عیوض‌زاده، حسن. جعفری، فرشید. (۱۳۹۸). سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران:

پیشینه، الگوها، و آسیب‌ها (با تأکید بر مفهوم مرجعیت)، نشریه راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۸(۳): ۹۶-۶۹.

http://rahbordfarhangi.csr.ir/article_117724.html

۱۰۴.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

- روشندل اربطانی، طاهر. صابر، منوچهر. (۱۳۹۱). ارتباط میان فرهنگ و فناوری اطلاعات و ارتباطات و آسیب‌های فرهنگی اینترنت، مطالعات میان رشته‌ای در رسانه و فرهنگ، (۲): ۱۰۹-۱۲۸.
https://mediastudy.ihcs.ac.ir/article_444.html
- رهنمائی، سیداحمد. (۱۳۷۸). آسیب‌شناسی فرهنگی، ماهنامه معرفت، شماره ۳۰، صص ۲۵-۳۲.
<http://marifat.nashriyat.ir/node/6666>
- سرمدی، مهدی. قنبری، حمیدرضا. طالبیان شریف، سیدجعفر. (۱۳۹۸). تأثیر فضای مجازی بر هویت فرهنگی و اجتماعی، ششمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، موسسه آموزش عالی حکمت رضوی مشهد.
<https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=95102>
- سوزنجی، حسین. پورکیانی، محمد. (۱۳۹۹). مفهوم «فرهنگ» در گفتمان‌های سیاست‌گذاری فرهنگی، دین و سیاست فرهنگی، (۱۴): ۷۵-۹۹.
http://www.jrcp.ir/article_106776.html
- سهرابی، بابک. اعظمی، امیر. یزدانی، حمیدرضا. (۱۳۹۰). آسیب‌شناسی پژوهش‌های انجام شده در زمینه مدیریت اسلامی با رویکرد فرا ترکیب، نشریه چشم‌انداز مدیریت دولتی، (۶): ۲۴-۹.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=186428>
- شکویی، حسین. (۱۳۸۲). فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی، تهران: انتشارات گیتاشناسی.
- شهشهانی اصفهانی‌نژاد، شهین‌السادات. حداد، شروین. (۱۳۹۷). شناسایی و مدیریت آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی شهر تهران، فصلنامه مدیریت فرهنگی، (۱۲): ۱۵-۳۰.
https://jcm.srbiau.ac.ir/article_13042.html
- شیرکرمی، جواد. (۱۴۰۰). آسیب‌های جامعه در پرتو فرهنگ با نگاه روانشناختی، ششمین کنفرانس علمی پژوهشی رهیافت‌های نوین در علوم انسانی ایران، ایلام: آسو سیستم آرمون.
<https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=96754>
- صالحی امیری، سیدرضا. (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی فرهنگی در ایران، تهران: ققنوس.
- صالحی امیری، سیدرضا. بهبهانی، زهرا. (۱۳۹۲). آسیب‌های نظام فرهنگی در ایران، سومین دوره کنگره پیشگامان پیشرفت، تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
<https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=64532>
- صالحی امیری، سیدرضا. عظیمی دولت‌آبادی، امیر. (۱۳۹۱). مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی، چاپ دوم، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک.
- صفایی، صفی‌اله. (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی تهاجم فرهنگی جوانان استان همدان، دانش سیاسی، شماره ۲۹، صص ۱۹۴-۱۷۳.
- عسگری، مریم. ناصری، محدثه. عسگری، احسان. عباسی، صباح. (۱۳۹۶). بررسی آسیب‌های فرهنگی با رویکرد پدافند غیرعامل، فصلنامه علمی تخصصی دانش انتظامی ایلام، شماره ۲۳، صص ۲۴-۷.
http://ilam.jrl.police.ir/article_14247.html

شناسایی آسیب‌های فرهنگی کشور؛ یک مطالعه کیفی ۱۰۵

- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۹۴). مسئله چیست؟ مسئله‌شناسی فرهنگی با رویکرد مطالعات فرهنگی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/931298>
- فراهانی، محمدنقی. (۱۳۹۹). تغییرات نگرش، باور و ارزش در سطوح فردی و فرهنگی و همه‌گیری کووید ۱۹، فصلنامه پژوهش در سلامت روانشناختی، ۱۴(۱): ۱۵-۱. <https://rph.khu.ac.ir/article-1-1111-fa.html>
- فیض‌اللهی، علی. کمربگی، خلیل. (۱۴۰۰). شناسایی و اولویت‌بندی مسائل و آسیب‌های اجتماعی استان ایلام، فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۰(۳۹): ۳۱۷-۲۸۷. http://rahbordfarhangi.csr.ir/article_137414.html
- قلی‌پور، مهدی. (۱۳۹۹). بررسی آسیب‌شناسی فرهنگی راهی جهت پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، سومین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، همدان: دبیرخانه دائمی همایش. <https://civilica.com/doc/1228052>
- قلی‌زاده، آذر. اسماعیلی، رضا. میریک، پری. (۱۳۸۶). آسیب‌شناسی فرهنگی زنان (با تأکید بر تولیدات فرهنگی شبکه‌های مختلف تلویزیون ایران) از دیدگاه دانشجویان زن دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان سال تحصیلی ۸۶-۱۳۸۵، پژوهش در برنامه ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی-برنامه ریزی درسی)، ۲۱(۱۶): ۴۰-۱۹. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=111684>
- قیومی، عباسعلی. نادری‌نیا، فرشاد. (۱۳۹۱). نقش آینده پژوهی در کاهش آسیب‌های فرهنگی، سومین دوره همایش هجوم خاموش، لرستان: جهاد دانشگاهی واحد استان لرستان. <https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=10732>
- کمربگی، خلیل. رشیدی، مجتبی. (۱۳۹۴). مساله‌شناسی و اولویت‌بندی آسیب‌ها و مسائل فرهنگی مورد مطالعه: استان ایلام، فصلنامه‌ی فرهنگ ایلام، ۱۶(۴۸): ۱۸۶-۱۶۵. http://www.farhangeilam.ir/article_16299.html
- کهریزی، علی‌اکبر. (۱۳۹۴). دنیاگرایی، آسیبی فرهنگی؛ از منظر قرآن، فصلنامه علمی دانش انتظامی کرمانشاه، شماره ۲۲، صص ۱۶-۱. http://journals.police.ir/article_16468.html
- گل‌محمدی، احمد. (۱۳۸۰). جهانی شدن و بحران هویت، نشریه مطالعات ملی، ۳(۱۰)، صص ۴۹-۱۳. http://rjnsq.sinaweb.net/article_94734.html
- گولدنر، آلوین. (۱۳۸۳). بحران جامعه‌شناسی غرب، ترجمه فریده ممتاز، تهران: علمی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی عمومی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- محسنی، منوچهر (۱۳۸۶). بررسی در جامعه‌شناسی فرهنگی ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- محمدی کله‌سری، اتابک. (۱۳۹۸). بررسی مقایسه‌ای نقش رسانه‌های جمعی-اجتماعی در آسیب‌های فرهنگی-اجتماعی، فصلنامه دانش انتظامی دفتر تحقیقات کاربردی فرماندهی انتظامی استان اردبیل، ۱۳۹۸(۲۱): ۶۰-۲۴. <https://iranjournals.nlai.ir/handle/123456789664751>

۱۰۶.... پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال شانزدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱

- محمدی، میثم. رستگارخالد، امیر. (۱۳۹۴). تغییرات فرهنگی و آفت باروری در ایران (برپایه تحلیل ثانوی داده‌های پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان)، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶(۲): ۱۸۰-۱۵۹.
https://jas.ui.ac.ir/article_18400.html
- مرادی جو، علی‌جان. (۱۳۹۸). آسیب‌شناسی فرهنگی انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری مدظله‌العالی، پژوهشنامه تاریخ سیاست و رسانه، سال دوم، شماره ۱، صص ۱۳۰-۱۰۹.
<http://ensani.ir/file/download/article/1591777786-10273-1399-00.pdf>
- معینی، جهانگیر. (۱۳۷۴). نظریه و فرهنگ، تهران: مرکز مطالعاتی تحقیقاتی فرهنگی بین‌المللی.
- موحدی، محسن. (۱۳۸۸). نقش سیاست‌های فرهنگی در اصلاح الگوی مصرف، اولین همایش بررسی و تحلیل اصول، مبانی، مدل‌ها و راهکارهای علمی و اجرایی اصلاح الگوی مصرف، تهران: جهاددانشگاهی واحد علامه طباطبائی.
- نیک‌خواه قمصری، نرگس. منصوریان راوندی، فاطمه. (۱۳۹۳). واکاوی مفهوم مهندسی فرهنگی به مثابه مدیریت پدافند غیرعامل، اولین دوره همایش ملی پدافند غیرعامل و علوم انسانی، سازمان پدافند غیرعامل کشور، دانشگاه زنجان.
<https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=44642>
- وکیل‌ها، سمیرا. (۱۳۹۲). تاثیر فضای مجازی بر عرصه هویت فرهنگی، نشریه مطالعات جامعه‌شناختی ایران، ۳(۹): ۷۵-۶۳.
http://www.iaujournals.ir/article_522279_fe101820551c1a8182621f7d55fa22b0.pdf
- همزه‌ای، محمدرضا. شاه‌حسینی، ایوب. برزو، غلامرضا. موسوی‌مطلوب، سارا. (۱۳۹۱). شناخت فرهنگ فقر در روستایان شهرستان هرسین، نشریه رفاه اجتماعی، ۱۲(۴۵): ۲۴۰-۲۱۱.
<https://refahj.uswr.ac.ir/article-1-2222-fa.html>
- یاوری، بهرام. صلواتیان، سیاوش. (۱۳۹۶). شناسایی و طبقه‌بندی آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی ناشی از مصرف سریال‌های ماهواره‌ای با استفاده از روش فراترکیب، نشریه راهبرد فرهنگ، ۱۰(۳۹): ۱۸۲-۱۵۷.
http://www.jsfc.ir/article_100194.html
- یزدانی، عباسعلی. دوستی، سیمین. (۱۳۹۴). اشکال نوپدید خانواده در ایران و چالش‌های آن، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۲(۶): ۱۰۰-۷۵.
https://rjsw.atu.ac.ir/article_4444.html
- Bench, S. & T. Day. (0000). The User Experience of Critical Care Discharges: A Meta-Synthesis of Qualitative Research. *International Journal of Nursing Studies*. 77(4): 777-999.
- Gray, C (2009), "Managing Cultural Policy: Pitfalls and Prospects", *Public Administration*, 77, 444-55.
- Haruna, P. F. (8888). Culture, Development, and Public Administration in Africa, *Administrative Theory & Praxis*, 00(1): 333- 777.
- Zimmer, L. (2006). Qualitative Meta-synthesis: a Question of Dialoguing with Texts. *Journal of Advanced Nursing*. 33(3). 111-888.